

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
9η ΙΟΥΛΙΟΥ 1821

Στα τέλη της δεκαετίας του 1810, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και άλλοι επιφανείς κληρικοί και προύχοντες του νησιού μνήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και στις δραστηριότητές της. Οι πολλαπλές δυσχέρειες, όμως, που πήγαζαν από τη μεγάλη απόσταση της Κύπρου από τις περιοχές της επικείμενης εξέγερσης και ειδικά η εγγύτητά της προς την Αίγυπτο και τη Συρία, όπου υπήρχαν συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί και μεγάλη συγκέντρωση τουρκικών στρατευμάτων, η άμεση μεταφορά των οποίων στο νησί θα οδηγούσε σε ανώφελη αιματοχυσία, συνέτειναν, ώστε να μη συμπεριληφθεί στον κεντρικό επαναστατικό σχεδιασμό. Για τον λόγο αυτό, καθορίστηκε στο άρθρο 15 του σχεδίου δράσης των Φιλικών, που διαμορφώθηκε στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας, τον Οκτώβριο του 1820, ότι η Κύπρος θα συμμετείχε στον αγώνα με οικονομική συνδρομή και αποστολή εφοδίων, σύμφωνα και με τη διαβεβαίωση του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού (1810-1821) στον Φιλικό Δημήτριο Ίπατρο από το Μέτσοβο, ο οποίος είχε επισκεφθεί το νησί. Διασώθηκε μάλιστα επιστολή, ημερομηνίας 8 Οκτωβρίου 1820, του Αλέξανδρου Υψηλάντη, που εστάλη στον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο μέσω του Φιλικού Αντώνιου Πελοπίδα, με την οποία τον καλούσε να στείλει τη συνδρομή του, «διότι ή έναρξις του Σχολείου ἐγγίζει», όπως σημείωνε κατά τον μυστικό τρόπο επικοινωνίας των Φιλικών¹.

Όπως αναφέρεται από την τοπική παράδοση, οι συναντήσεις του Κυπριανού με τους Φιλικούς πραγματοποιήθηκαν σε κρύπτη στην παρακείμενη στην Αρχιεπισκοπή Ελληνική

1. Τα σχετικά με τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και τη Φιλική Εταιρεία βλ. στη μελέτη του Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 13-15, όπου δημοσιεύονται οι επιστολές του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τον Αντώνιο Πελοπίδα και προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο, αχρονολόγητη η πρώτη και ημερομηνίας 8 Οκτωβρίου 1820 η δεύτερη. Για το περιεχόμενο του 15ου άρθρου του σχεδίου δράσης της Φιλικής Εταιρείας βλ. Ιωάννη Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α', Αθήνα 1859, σ. 53-54.

Σχολή², όπου, το 1954, εντοιχίστηκε αναμνηστική πλάκα από τον Ελληνικό Πνευματικό Όμιλο Κύπρου και αποκαλύφθηκε άλλη παρόμοια, τον Δεκέμβριο του 1992, στα πλαίσια των εορτασμών των εκατοντάχρονων του Παγκυπρίου Γυμνασίου³.

Παρά το γεγονός ότι στην Κύπρο δεν εκδηλώθηκε ένοπλη εξέγερση, οι τοπικές Αρχές εφάρμοσαν σειρά από μέτρα, που αποσκοπούσαν στον αποκεφαλισμό της εκκλησιαστικής και πολιτικής ηγεσίας και τον εκφοβισμό του πληθυσμού. Τα γεγονότα που ακολούθησαν αποτελούν την τραγικότερη πτυχή των μεγάλων δοκιμασιών του Ελληνισμού του νησιού, κατά τη διάρκεια των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και τους τρεις Μητροπολίτες Κιτίου (1810-1821) Μελέτιο, Πάφου (1805-1821) Χρυσάνθο και Κυρηναίας (1816-1821) Λαυρέντιο, καθώς και μεγάλος αριθμός προκρίτων, εκτελέστηκαν και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. «Όταν το 1822 πέρασα για τελευταία φορά από τη Λάρνακα», έγραφε ο Σουηδός περιηγητής Γιάκομπ Μπέργκρεν, «ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού είχε περιοριστεί σε τέτοιο βαθμό, που πολλά μεγαλοχώρια ήταν εντελώς ακατοίκητα. Τα στρατεύματα του Μουχασίλη δεν άφησαν ψυχή ζωντανή παντού απ' όπου πέρασαν....Η Παναγία ντύθηκε παντού στα μαύρα, πολλά σπίτια ήταν έρημα και πιτσιλισμένα με αίμα»⁴.

Όπως είναι γνωστό από τη μελέτη των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο, ύστερα από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκε σουλτανικό διάταγμα, που επέβαλλε τον αφοπλισμό των Ραγιαδών στην αυτοκρατορία, προς το οποίο, ο συνετός Αρχιεπίσκοπος

2. Γεώργιου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 12.

3. Γεώργιου Χατζηκωστή (επιμ.), *Επιγραφές και επιγράμματα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο*, Λευκωσία 1992, σ. 68-70· Του ιδίου, «Ομιλία κατά την αποκάλυψη αναμνηστικής πλάκας στην "Κρύπτη των Φιλικών", 10 Δεκεμβρίου 1992», *Πνευματική Κύπρος* 370 (1993) 81-83.

4. Μεσεβρινού (= Αντώνη Μυστακίδη), «Ματιές ενός Σουηδού στην Κύπρο το 1820», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 106.

Κύπρου, με εγκύκλιό του, ημερομηνίας 22 Απριλίου 1821, κάλεσε τον λαό να πειθαρχήσει⁵. Παρά την εφαρμογή του, όμως, ακολούθησαν από τα τουρκικά στρατεύματα, που αφίχθηκαν στις αρχές Μαΐου από τη γειτονική Πτολεμαΐδα της Παλαιστίνης, με σκοπό την τρομοκράτηση των Χριστιανών, βιαιοπραγίες, απειλές και λεηλασίες. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο Αρχιεπίσκοπος, με νέα εγκύκλιο, ημερομηνίας 16 Μαΐου, προσπάθησε να προστατέψει το ποίμνιό του και προέτρεψε τους πιστούς να προσφύγουν «εις τό ἄπειρον ἔλεος τοῦ παναγάθου Θεοῦ»⁶.

Στο μεταξύ, ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ, με αφορμή προκηρύξεις, που δίνεμε στη Λάρνακα ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας, υπέβαλε στην Πύλη

5. Η εγκύκλιος της 22ας Απριλίου 1821 δημοσιεύτηκε κατά καιρούς από διάφορους συγγραφείς. Ενδεικτικά βλ. Γεώργιου Παπαχαραλάμπους, «Εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού αναφερομένη εις τα εν Κύπρω γεγονότα του 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί* 28 (1964) 177-181· Ιωάννη Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *Απόστολος Βαρνάβας* 42 (1971) 280-281· Ανδρέα Μιτσίδη, *Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)*, Λευκωσία 1971, σ. 22-23· Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου (έκδ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Έκθεση κειμηλίων*, Αθήνα 1991, σ. 36, 40· Ιεράς Μονής Μαχαιρά (έκδ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχεῖον Κειμένων*, επιμ. π. Παρασκευά Αγάθωνος, Κύπρος 2009, σ. 303-304.

6. Η εγκύκλιος της 16ης Μαΐου 1821 επίσης δημοσιεύτηκε κατά καιρούς από διάφορους συγγραφείς. Ενδεικτικά βλ. Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου, «Ανέκδοτον έγγραφον του Εθνομάρτυρος Κυπριανού», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 9.7.1930 [= «Σπουδαίον έγγραφον του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 440-441]· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 282-284· Α. Μιτσίδη, *Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)*, *ό.π.*, σ. 23-25· Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Το τελευταίον γνωστόν έγγραφον του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, 1821, Μαΐου 16», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36 (1982) 103-118 [= *Είκοσι μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου (4ος-20ός αιώνας)*, Αθήνα 1996, σ. 395-414]· Ιεράς Μονής Μαχαιρά (έκδ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχεῖον Κειμένων*, *ό.π.*, σ. 305-307.

κατάλογο προγραφών 486 επιφανών Κυπρίων, για να αποτρέψει, όπως ανέφερε, επικείμενη εξέγερση. Την έγκριση του αιτήματός του ακολούθησε, στις 9 Ιουλίου, η εκτέλεση των αρχιερέων και των προκρίτων και η δήμευση των περιουσιών τους⁷. Οι σοροί του Αρχιεπισκόπου, των Μητροπολιτών και μερικών κληρικών και λαϊκών, οι οποίοι μαρτύρησαν πρώτοι, τάφηκαν στον περίβολο του ναού της Φανερωμένης, ενώ των υπολοίπων σε αυτούς της Παλουριώτισσας και των Αγίων Ομολογητών. Το 1872-73, όταν ανακαινίσθηκε ο ναός της Φανερωμένης, τα οστά των Μαρτύρων τοποθετήθηκαν σε λάρνακα κάτω από την Αγία Τράπεζα και το 1930 σε κρύπτη στον υπόγειο χώρο του καλλιμάρμαρου Μουσουλίου, που ανηγέρθη, για να υπενθυμίζει το μαρτύριο και τη θυσία τους⁸.

Εξέχουσα μορφή των τραγικών εκείνων ημερών υπήρξε ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ο οποίος ενήργησε με υπευθυνότητα φιλόπατρι ηγέτη και πνευματικού πατέρα, προσπαθώντας να κρατήσει λεπτές ισορροπίες, υποστηρίζοντας από τη μια την επανάσταση στην Ελλάδα και προστατεύοντας, με τις ενέργειές του, τον ντόπιο πληθυσμό από την άλλη. Ο ρόλος του υπήρξε άκρως τραγικός, αφού ενδόμυχα γνώριζε ότι δεν θα απέφευγε το μαρτύριο. Πιθανότατα μπορούσε να σώσει την πρόσκαιρη ύπαρξή του, αν αποφάσιζε να διαφύγει ή ακόμη και να εξωμόσει, όπως έπραξαν μερικοί από τους προγραφέντες.

Τις τελευταίες συγκλονιστικές στιγμές του περιέγραψε ο Άγγλος περιηγητής Τζων Κέιρν, ο οποίος τον επισκέφθηκε μερικές ημέρες πριν από την εκτέλεσή του. Όπως σημειώνει, όταν τον ρώτησε, γιατί δεν μεριμνούσε για τη σωτηρία του, αφού η πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη και η ζωή του απειλείτο, ο μάρτυρας Αρχιεπίσκοπος του δήλωσε

7. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 258-262· Σπυρίδωνος Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 292-295· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 7-30.

8. Για το ιστορικό της ταφής των εθνομαρτύρων και της μετακομιδής των λειψάνων τους βλ. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 7-24· «Η 9η Ιουλίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 430-440· π. Νικόλαου Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας της Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου*, Λευκωσία 2002, σ. 141-149.

ότι θα παρέμενε για να προσφέρει κάθε δυνατή προστασία στους κινδυνεύοντες Χριστιανούς και πως είχε αποφασίσει, αν χρειαζόταν, να θυσιαστεί μαζί τους. Χρόνια αργότερα, ο Βασίλης Μιχαηλίδης, στο ποίημά του «Η 9η Ιουλίου 1821», απέδωσε πολύ εύγλωττα την απόφαση αυτή του Κυπριανού, ο οποίος, απευθυνόμενος στον καλόψυχο Τούρκο Κιόρογλου, που τον προέτρεπε να ενεργήσει για τη σωτηρία του, δικαιολογεί την παραμονή του με τους στίχους: «Δεν φεύκω, Κιόρογλου, γιατί, αν φύω, ο φευκός μου / εν να γενή θανατικόν εις τους Ρωμιούς του τόπου»⁹.

Σύμφωνα με τον Κέιρν, ο οποίος άντλησε τις πληροφορίες του από αυτόπτες μάρτυρες, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος οδηγήθηκε στο μαρτύριο, δεικνύοντας ασυνήθιστο θάρρος και μοναδική αξιοπρέπεια¹⁰. Με τη θυσία του τίμησε τη Ρωμοσύνη, καταξίωσε την ελληνική του ταυτότητα και δικαίωσε τη χριστιανική του πίστη. Σεμνά, ταπεινά και με αξιοπρέπεια, χωρίς να επιδιώξει τον οίκτο οποιουδήποτε, προχώρησε γαλήνιος προς τον θάνατο.

Ο εβραϊκής καταγωγής προτεστάντης Ιωσήφ Γουόλφ, ο οποίος αφίχθη στη Λευκωσία λίγες ημέρες ύστερα από τα τραγικά γεγονότα της 9ης Ιουλίου, παρέχει τη συγκλονιστική πληροφορία για πρόταση στον Κυπριανό να προσχωρήσει στο Ισλάμ και να του χαριστεί η ζωή. Όπως σημειώνει, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη τα όσα του προτάθηκαν και προσήλθε στο μαρτύριο με τις φράσεις: «Κύριε ελέησον, Χριστέ

9. Γιάννη Κατσούρη (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης. Άπαντα*, τ. Β', Λευκωσία 2002, σ. 138.

10. Για το κείμενο του Κέιρν βλ. John Carne, *Letters from the East*, v. II, London 1826, σ. 148-186. Ας σημειωθεί ότι μετάφραση στα ελληνικά των εντυπώσεων του Κέιρν για το 1821 στην Κύπρο δημοσίευσε ο Νεοκλής Κυριαζής, «Letters from the East by John Carne Esq., sec. edition, vol. II, London 1826. Εκ της XXII επιστολής, σελ. 148-186», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 43-75. Επίσης βλ. Γιώργου Πιερίδη, «Η κατάσταση στην Κύπρο κατά τις παραμονές της 9ης Ιουλίου 1821 και το δράμα του Κυπριανού», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 52-53.

ελέησον»¹¹, διδάσκοντας με το παράδειγμα της θυσίας του το μεγαλείο και την αλήθεια της χριστιανικής πίστης.

Είναι γνωστό από διάφορες ιστορικές πηγές, ότι τις ημέρες των σφαγών οι Τούρκοι άσκησαν πίεση στους συλληφθέντες, για να εξωμόσουν, με αποτέλεσμα τριάντα έξι από αυτούς να αρνηθούν τελικά τη χριστιανική τους πίστη και να σώσουν τη ζωή τους¹². Αν ο Κυπριανός ακολουθούσε το παράδειγμά τους, τότε είναι αμφίβολο κατά πόσο θα

11. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουώλφ και η Κύπρος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 11-22 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α΄ Λευκωσία 1972, σ. 318-329].

12. «Τῆ ἐπιούσῃ ἐκατατομήθησαν καί ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἐκτός τριάκοντα ἕξ τῆς δευτερευούσης τάξεως, ἐξομοσάντων δι' ἀδυναμίαν χαρακτῆρος». Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ἑλληνικῆς Επαναστάσεως*, ὁ.π., σ. 262. Οἱ Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις Ἱστορικαί περί της Ἐκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 120 καὶ Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατὰ το 1821 ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν*, ὁ.π., σ. 27, ἀναφέρουν ὅτι ἐξισλαμίστηκαν «δι' ἀδυναμίαν χαρακτῆρος... περί τούς τεσσαράκοντα τόν ἀριθμόν». Ο δε Γεώργιος Φραγκούδης, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 352, ἀναφέρει τὴν ἐκ παραδόσεως διασωθεῖσα μαρτυρία, ὅτι οἱ ἐκτελεσθέντες ἀρνήθηκαν «τὴν προτεινομένην ἐξωμοσίαν». Γενικά, γὰρ τοὺς ἐξισλαμισμοὺς, ποὺ σημειώθηκαν κατὰ το 1821, βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Πρόσφατοι ἐξισλαμισμοὶ ἀγροτικῶν πληθυσμῶν ἐν Κύπρῳ», *Κυπριακαί Σπουδαί* 29 (1965) 29-48· Κωστή Κοκκινόφτα, «Ἐξισλαμισμοὶ καὶ ἐπανεκχριστιανισμοὶ ἐν τῇ Κύπρῳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1571-1878)», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Κυπριακῆς Ἐταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν* 11 (2014) 127-129. Οἱ πλεονεχέστες περιπτώσεις ἐξισλαμισθέντων εἶναι αὐτῆς τῶν ἀδελφῶν Ἀνδρέα καὶ Μάρκου Σολωμονίδη, οἱ ὁποῖοι μετονομάστηκαν σὲ Χουρσίτ ἀγὰ καὶ Μεχμέτ ἀγὰ ἀντιστοίχως. Βλ. Κώστα Κύρρη, «Ἀνδρέας, Νικόλαος, Χριστόδουλος καὶ Μάρκος Σολωμονίδαι», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) 127-148· Ἀριστείδη Κουδουνάρη, «Πλείονα περί τῆς οἰκογενείας τῶν ἐξισλαμισθέντων Ἀνδρέα καὶ Μάρκου Σολωμονίδη», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 13-16, 1 (1988) 459-468. [Σημείωση (2025): Ἐπίσης βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Ἐξισλαμισμοὶ καὶ ἐπανεκχριστιανισμοὶ ἐν τῇ Κύπρῳ*, Λευκωσία 2019, σ. 33-38· Του ἰδίου, «Οἱ Ἐξισλαμισμοὶ ἐν τῇ Κύπρῳ τὴν περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821», *Ἐνατενίσσεις* 36 (2021) 72-82].

εξακολουθούσε η Κύπρος να διατηρείται για μακρό χρονικό διάστημα ελληνική και χριστιανική. Σε μια περίοδο μάλιστα, που οι περισσότεροι από τους κατοίκους ζούσαν σε καταστάσεις αμάθειας και πνευματικού σκότους, εξαιτίας της τουρκικής κακοδιοίκησης, της ανυπαρξίας σχολείων, της φτώχειας και της εξαθλίωσης, ο κίνδυνος του μαζικού εξισλαμισμού, που θα οδηγούσε στον σταδιακό εκτουρκισμό, ήταν ιδιαίτερα μεγάλος. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα των Χριστιανών της περιοχής του Οφ στον Πόντο, οι οποίοι τον 16ο αιώνα εξισλαμίστηκαν μαζικά, ύστερα που ο Επίσκοπός τους Αλέξανδρος ασπάστηκε το Ισλάμ¹³.

Η θυσία του Κυπριανού τιμήθηκε από τις πρώτες ημέρες του μαρτυρίου του από τον λαό, που τον κατέταξε στους Εθνομάρτυρες του ελληνικού γένους και, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν, άρχισε να τελεί κατά πανηγυρικό τρόπο το ετήσιο μνημόσυνό του. Σπουδαίοι ποιητές του νησιού, όπως οι Βασίλης Μιχαηλίδης, το 1895, και Δημήτρης Λιπέρτης, το 1930, συνέθεσαν σε στίχους το νόημα και το πνευματικό μεγαλείο της εκούσιας προσέλευσής του στο μαρτύριο¹⁴, συγγραφείς, όπως οι Θεόδουλος Κωνσταντινίδης, το 1888, και Δανιήλ Τσικκίνης, το 1904, εξέδωσαν θεατρικά έργα για το 1821 με επίκεντρο τη θυσία του¹⁵, και άλλοι έγραψαν διηγήματα και μυθιστορήματα. Ακόμη, φιλοτεχνήθηκαν προτομές του, με πιο γνωστές αυτές που τοποθετήθηκαν το 1909 και το 1930 στον περίβολο της Αρχιεπισκοπής

13. Κώστα Φωτιάδη, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 215-216.

14. Πρόκειται για τα ποιήματα: «Η 9η Ιουλίου του 1821» και «Στους Τζυπριώτες μάρτυρες της 9ης Ιουλίου 1821». Βλ. Γ. Κατσούρη (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης. Άπαντα*, τ. Β', ό.π., σ. 137-160· Κώστα Γιαγκουλλή (επιμ.), *Δημήτρης Λιπέρτης. Άπαντα*, Λευκωσία 1988, σ. 273-274, αντιστοίχως.

15. Πρόκειται για τα θεατρικά έργα των Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή το 1821 εν Κύπρω*, Αλεξάνδρεια 1888· Δανιήλ Τσικκίνη, *Κουτσούκ Μεχμέτ εν Κύπρω το 1821*, Αθήνα, 1904.

και του ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας Στροβόλου αντιστοίχως¹⁶, και ονομάστηκαν δρόμοι προς τιμή του, όπως η κυριότερη λεωφόρος στον παλαιό Στρόβολο, δρόμος στην Αραδίππου και αλλού¹⁷, που φανερώνουν τον σεβασμό και την αγάπη των Κυπρίων προς το πρόσωπό του.

Αρκετοί είναι επίσης και όσοι περιέβαλαν τη μνήμη του με τον φωτοστέφανο του Ιερομάρτυρα, όπως ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας, ο οποίος υπέγραψε τη διακήρυξη των Κυπρίων φυγάδων για συμμετοχή στον αγώνα των Ελλήνων υπέρ της ελευθερίας, στις 6 Δεκεμβρίου 1821, σημειώνοντας δίπλα από το όνομά του τη φράση: «Ὁ τοῦ ἁοιδ[ίμου] Ἱερομάρτυρος Κύπρου Αρχιμανδρίτης Θεόφιλος»¹⁸. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο ίδιος Αρχιμανδρίτης, στην έκδοση βιβλίου του, το 1842, σημείωσε ότι ήταν «Αρχιμανδρίτης τοῦ ἁοιδίμου Ἱερομάρτυρος Κύπρου»¹⁹. Το δε 1928, με την ευκαιρία της εκταφής των οστών των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου, για να τοποθετηθούν στην κρύπτη του υπό κατασκευή Μουσουλείου, στο προαύλιο του ναού της Φανερωμένης, δημοσιογράφος της εποχής, εκφράζοντας τη λαϊκή συνείδηση, αναφέρθηκε σε δυνατότητα «προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν ὀστῶν τῶν Κυπρίων ἔθνομαρτύρων τοῦ 1821», διότι «τά ὀστᾶ ταῦτα εἶναι πραγματικῶς λείψανα ἅγια»²⁰. Το 1941, στην ίδια εφημερίδα σημειωνόταν επίσης, ότι «τό καθῆκον τῆς

16. Βλ. «Τα αποκαλυπτήρια του εθνομάρτυρος Κυπριανού. Μεγάλη εθνική πανήγυρις εν Λευκωσία», *Κυπριακός Φύλαξ*, 11.7.1909· Κωνσταντίνου Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικόν Λεύκωμα ἐπὶ τῇ τελετῇ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ Ἐθνομάρτυρος Κυπριανοῦ ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ Στροβόλῳ*, Λευκωσία 21987, σ. 127-146, αντιστοίχως.

17. Βλ. Αχιλλέα Λυμπουρίδη, *Οδωνυμική Εγκυκλοπαίδεια τῶν πόλεων καὶ κομποπόλεων τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1993, σ. 116· Αργύρη Οικονόμου, *Οδωνύμια τῆς Αραδίππου*, Αραδίππου 2006, σ. 47, αντιστοίχως.

18. Βλ. Ιερώνυμου Περισιτιάνη, *Γενική Ἱστορία τῆς Νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς*, Λευκωσία 1910, σ. 779-781, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο καὶ παρατίθεται φωτοαντίγραφό του.

19. Βλ. Θεοφύλακτου Θησέα, *Οικιακὴ Οικονομία*, Αθήνα 1842, ὅπου ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ βρίσκεται στὴν πρώτη σελίδα.

20. «Ευκαιρία πρὸς προσκύνησιν τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν Κυπρίων ἔθνομαρτύρων τοῦ 1821», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 12.5.1928.

Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου πρὸς τὴν ἱεράν μνήμην τοῦ Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου καί τῶν αὐτῶν συμμαρτυρησάντων» ἦταν «νά περιληφθοῦν μεταξύ τῶν Ἁγίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας»²¹. Παρόμοια ἐπίσης ἦταν ἡ ἀποψη τῶν Χατζηαδάμου Χριστοφόρου ἀπὸ τὴν Ἄγνα, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε, τὸ 1936, «φυλλάδα» με τὴν ἀκολουθία τῶν Μαρτύρων τῆς 9ης Ἰουλίου²², καὶ Κύπρου Χρυσάνθη, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε, τὸ 1954, ποιητικὴ σύνθεση στὴ δημοτικὴ με τίτλο: «Ἀκολουθία τοῦ Ἐθνομάρτυρα Κυπριανοῦ»²³.

Ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου στὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 δὲν περιορίζεται, ὁμῶς, στα γεγονότα τῆς 9ης Ἰουλίου, ἀλλὰ υπῆρξε πολὺπλευρὴ καὶ πολυδιάστατη καὶ

21. «Τὸ καθήκον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου πρὸς τὴν ἱεράν μνήμην τοῦ Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ καὶ τῶν αὐτῶν συμμαρτυρησάντων», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 12.7.1941.

22. Χατζηαδάμου Χριστόφορου, *Ἡ Ἀκολουθία τῶν Ἁγίων Μαρτύρων τοῦ 1821*, Λάρνακα 1936. Τὴ φυλλάδα ἀναδημοσίευσε καὶ σχολίασε ὁ Ἀρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκώστας, «Μία φυλλάδα τῶν εθνομαρτύρων», στὸν τόμο: Χρῦσανθου Κυπριανοῦ (ἐπιμ.), *Συμπόσιον Λαογραφίας τοῦ περιοδικοῦ «Λαογραφικὴ Κύπρος»*, Λευκωσία 1972, σ. 51-65, ὁ ὁποῖος ἐξέφρασε τὴν ἀποψη γιὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας διακήρυξη τῆς αγιότητος τῶν Μαρτύρων.

23. Κύπρου Χρυσάνθη, *Στέφανος Ἀρετῆς*, Λευκωσία 1954, σ. 27-34 [= «Ἀκολουθία τοῦ Ἐθνομάρτυρα Κυπριανοῦ», *Φιλολογικὴ Κύπρος* (1971) 182-190]. Γιὰ τὸν βίον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ καὶ τὴ θυσία τοῦ βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανὸς καὶ ἡ 9η Ἰουλίου 1821», *Ἀκτὴ* 79 (2009) 321-342· Ἀνδρέα Μιτσίδη, «Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας», στὸν τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (ἐπιμ.), *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σ. 698-722, καθὼς καὶ τὶς πολλὰς ἐργασίες καὶ τὰ ἐγγράφα, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸς δύο σχετικὸς τόμους, τοὺς ὁποῖους ἐξέδωσε ἡ Ἱερά Μονὴ Μαχαιρᾶ (ἐπιμ. π. Παρασκευᾶ Ἀγάθωνος), *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ὁ Μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Ἀρχεῖον Κειμένων*, ὁ.π.: *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ὁ Μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Ἐπιστημονικὸς Τόμος*, Κύπρος 2012. [Σημείωση (2025): Ἐπίσης βλ. τὴν ἐκτενέστερη παρουσίαση τοῦ βίου τοῦ στὴ μελέτη τοῦ Κωστή Κοκκινόφτα, «Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (1810-1821) Κυπριανός», *Κύπρος καὶ 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 21-116].

μαρτυρείται ήδη από τις προεργασίες της, στα τέλη του 18ου αιώνα, με την ενεργό συμπαράσταση του λόγιου Ιωάννη Καρατζά από τη Λευκωσία στο διαφωτιστικό και επαναστατικό έργο του Ρήγα Φεραίου. Ο θάνατός του, τον Ιούνιο του 1798, στις φυλακές του Βελιγραδίου, μαζί με τον Ρήγα και τους άλλους συντρόφους τους, αποτελεί μια πρώτη «εισφορά» της Κύπρου στους κοινούς αγώνες του Ελληνισμού για ελευθερία²⁴.

Στη συνέχεια, με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας και την έναρξη των επαναστατικών διεργασιών, πολλοί Κύπριοι, με πρώτους όσους διέμεναν στις παροικίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και της Ευρώπης, μνήθηκαν σε αυτήν και συμμετείχαν στην προετοιμασία της. Είναι ενδεικτικό το παράδειγμα του εμπορικού γραφείου των Θησέων στη Μασσαλία, το οποίο αποτέλεσε κέντρο συλλογής εφοδίων και στράτευσης εθελοντών για την επαναστατημένη Ελλάδα²⁵. Η δε μαζική κατάταξη Κυπρίων εθελοντών στα επαναστατικά σώματα, μαρτυρεί τη θέλησή τους να αγωνιστούν «συμφώνως με τούς λοιπούς αδελφούς Έλληνας» για την ελευθερία.

Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας και σε ιδιωτικά αρχεία σώζεται μεγάλος αριθμός πιστοποιητικών Κυπρίων αγωνιστών, που αναφέρονται στη δράση και στην προσφορά τους. Παρόμοιες αναφορές για συμμετοχή Κυπρίων στον αγώνα γίνονται επίσης στα απομνημονεύματα οπλαρχηγών, σε διάφορα προξενικά έγγραφα και σε άλλες πηγές, η

24. Για τον Ιωάννη Καρατζά και το έργο του βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογισόνη, 1571-1878*, Λευκωσία 2002, σ. 163-164· Γιώργου Μύαρη, «Ο λόγιος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος», *Δωδώνη* 32 (2003) 299-325· Του ιδίου, «Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ο Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 30 (2004) 259-303· Του ιδίου, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός και ο Ιωάννης Καρατζάς. Η συμβολή του Κυπρίου λογίου», στον τόμο: Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού Περιφέρειας Ευρώπης (έκδ.), *Επιστημονικό Συμπόσιο: Ρήγας Βελεστινλής, 200 χρόνια από τον θάνατό του. Προσεγγίσεις στο έργο και τις επιδράσεις του*, Λευκωσία 2006, σ. 139-168.

25. Κώστα Κύρρη, «Νέαι Ειδήσεις και Ανέκδοτα Έγγραφα περί Κυπριανού Θησέως, Νικολάου Θησέως και του πατρός αυτών Οικονόμου Παπά Σάββα», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 11 (1982) 427-481.

επεξεργασία των οποίων μας επιτρέπει να υπολογίσουμε τον αριθμό τους σε χίλιους περίπου, που είναι εξαιρετικά μεγάλος αν αναλογιστούμε ότι ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού ανερχόταν τότε στις ογδόντα έως εκατό χιλιάδες κατοίκους²⁶. Για παράδειγμα, στον γνωστό κατάλογο με τους 359 άνδρες της Ιωνίου Φάλαγγας, που συστήθηκε το 1826 στο Ναύπλιο υπό την αρχηγία του Γιαννακού Καρόγλου, περιλαμβάνονται και τα ονόματα 19 νέων από την Κύπρο²⁷, ενώ στο Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο της Αθήνας σώζεται πολεμική σημαία με την επιγραφή «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΗΚΙ ΠΑΤΡΗΣ ΚΥΠΡΟΥ», που πιθανόν ανήκε σε ξεχωριστή ομάδα Κυπρίων αγωνιστών, οι οποίοι έλαβαν μέρος στις πολεμικές αναμετρήσεις²⁸.

Δυστυχώς, κανένας τους δεν κατέγραψε τις αναμνήσεις του από τον αγώνα, για να διασώσει έτσι κάποιες μαρτυρίες για τον ρόλο που διαδραμάτισε στην Επανάσταση. Μόνη εξαίρεση αποτελεί ο Ιωάννης Σταυριανός, τα απομνημονεύματα του οποίου εκδόθηκαν το 1982 και είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για τον ιστορικό, αφού δίνουν πληροφορίες για τη μετάβασή του στην Ελλάδα και αναφέρονται με πολλές λεπτομέρειες στις μάχες των Αθηνών το 1826-1827 και την πολιορκία της Ακρόπολης²⁹. Πολύτιμο για την ιστορία του αγώνα είναι

26. Σημαντικός αριθμός εγγράφων Κυπρίων αγωνιστών του 1821 δημοσιεύτηκαν από τους Λοΐζο Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 1-143· Θουκυδίδη Ιωάννου, «Χορηγούμεν το αργυρούν αριστείον του υπέρ ανεξαρτησίας της πατρίδος πολέμου εις τα τεσσαράκοντα επτά άτομα...», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 23 (1997) 273-301· Γεώργιου Χατζηκωστή, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', Λευκωσία 2008, σ. 8-359.

27. Βασίλη Σφυρόερα, «Συμμετοχή των Κυπρίων εις την Ιώνιον Φάλαγγα του 1821», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ'-1, Λευκωσία 1973, σ. 377-383.

28. Βλ. Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου (έκδ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, ό.π., σ. 32, όπου παρατίθεται φωτογραφία της σημαίας των Κυπρίων εθελοντών.

29. Ελένης Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη (επιμ.), *Ιωάννου Σταυριανού (1804-1887). Πραγματεία των περιπετειών του βίου μου*, Αθήνα 1982.

επίσης το ναυτικό ημερολόγιο του πολεμικού πλοίου «Ηρακλής», που κρατούσε ο Κύπριος αγωνιστής Ιωάννης Φραγκούδης και το οποίο εκδόθηκε το 1925³⁰.

Η συμμετοχή της Κύπρου στην επανάσταση του 1821 συνέτεινε, ώστε ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας Ιωάννης Καποδίστριας να αναφέρει, το 1827, σε εκπρόσωπο του Αγγλικού Υπουργείου των Εξωτερικών πως θεωρούσε ότι τα όρια του υπό ίδρυση ελληνικού κράτους καθορίζονταν «ὕπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐκχυθέντος εἰς τὰ σφαγεῖα τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Χίου, τῆς Κρήτης, τῶν Ψαρῶν καί τοῦ Μεσολογγίου». Παρόμοια ήταν η αναφορά του και σε υπόμνημα, που υπέβαλε τον Οκτώβριο του 1828 στους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίοι συνεδρίαζαν στον Πόρο, όπου τόνιζε ότι η ιστορία και τα αρχαιολογικά μνημεία μαρτυρούν ότι «ἡ Ρόδος, ἡ Κύπρος καί τόσαι ἄλλαι ἀκόμη (νῆσοι) εἶναι τῆς Ἑλλάδος διαμελίσματα». Την ίδια περίοδο, οι Κύπριοι με δύο επιστολές τους προς τον Καποδίστρια ζητούσαν τη βοήθειά του για την απελευθέρωση της Κύπρου και κατ’

30. Για τον Φραγκούδη βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010, σ. 624-625.

επέκταση τη συμπερίληψή της στο ελληνικό κράτος³¹. Το ίδιο ζήτημα τέθηκε έκτοτε επανειλημμένως.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Ανδρέα Βοσκού (επιμ.), *Κύπρος, Αγώνες ελευθερίας στην ελληνική ιστορία*, Επιτροπή για την Κύπρο του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2010, σ. 189-203 [= *Απόστολος Βαρνάβας 77* (2016) 430-438, με επιπρόσθετες σημειώσεις].

31. Για τον Καποδίστρια και την Κύπρο βλ. Νίκου Καραπατάκη, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η Κύπρος. Έγγραφα προς τον Καποδίστριαν. Σχόλια και Συμπεράσματα*, Κύπρος 1970· Σπύρου Παπαγεωργίου, *Ο Καποδίστριας και οι ρίζες του Κυπριακού*, Αθήνα 1977· Σπύρου Λουκάτου, «Καποδίστριας και Κύπρος», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 1987, σ. 99-127· Νίκου Ορφανίδη (επιμ.), *Τιμή στον Ιωάννη Καποδίστρια*, Λευκωσία 2008· Γιώργου Γεωργή (επιμ.), *Ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας. Κριτικές προσεγγίσεις και επιβεβαιώσεις*, Αθήνα 2015, όπου περιλαμβάνονται μελέτες των Μαρίας Παναγιώτου [«Όψεις της ελληνικής ναυτιλιακής ανάπτυξης επί Καποδίστρια και ελληνικά πλοία στην Κύπρο, 1828-1831», σ. 215-229], Αριστείδη Κουδουνάρη [«Οικογένεια Γονέμη (η εκ μητρός καταγωγή του Κυβερνήτη)», σ. 251-254] και Κυριάκου Ιακωβίδη [«Κύπριοι στη διοίκηση Καποδίστρια», σ. 255-266], για διάφορες πτυχές των σχέσεων του Καποδίστρια με την Κύπρο. [Σημείωση (2025): Επίσης βλ. Γιώργου Γεωργή, *I.A. Καποδίστριας, η διακυβέρνηση και η ανατολική πολιτική του. Η πρώτη προσπάθεια εγκαθίδρυσης Ελληνοτουρκικών σχέσεων*, Εκδόσεις «Καστανιώτης», Αθήνα 2021· Πέτρου Παπαπολυβίου, «Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η Κύπρος: Όψεις μιας μακράς πολυδιάστατης σχέσης», στον τόμο: Ιδρύματος Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρος Αναστασίας Σαμαρά-Κρίσπη (έκδ.), *Ιωάννης Καποδίστριας, Διεθνείς, θεσμικές και πολιτικές προσεγγίσεις, 1800-1831*, επιμ. Αναστασίας Σαμαρά-Κρίσπη - Σοφίας Μωραΐτη - Στέλιου Αλειφαντή, Αθήνα 2021, σ. 501-517].